

élésének. A község névrendszerében a betűszós, „közömbös” hangulatú ragadványnevek a legjelentősebbek.

Munkámban arra törekedtem, hogy a hazai névtani kutatási módszereket, bevált eljárásokat megőrizsem (a fő fejezetek előtt áttekintést adok az oda vonatkozó általános kérdésekről, illetőleg a szakirodalomról), emellett új ismeretekkel, adatokkal bővítssem a névtudományt, hogy dolgozatom bekapcsolható legyen a tudomány eredményeibe.

HÁRI GYULA: LÉTESÍTMÉNYNEVEK NÉVTANI VIZSGÁLATA FEJÉR MEGYE EGYKORI MÓRI JÁRÁSÁBAN

Budapest, 2002. 284 + 255 lap adattár

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Tóth Valéria, Zántó Edina

Védés: 2004. június 8.

Az értekezés a magyar névtudományban eddig átfogóan még föl nem dolgozott témát választott, s olyan terület helynévanyagára alapozva vizsgálja, ahonnet korszerű földrajzinév-gyűjtemény eddig még nem jelent meg. A címben jelzett fogalom is magyarázatra szorul, hisz a névkutatás gyakran más-más fogalmat használ az emberi létesítményeket jelölő tulajdonneveket jelentő, azokat összefoglaló névfajta megnevezésére. Olykor nem is a helynevek között tartják e típust számon, hanem az intézménynevekkel rokonítva tárgyalják. Az első fejezet a helynévfajtaként értelmezett névtípussal kapcsolatos elvi kérdéseket vet fel, a névcsoport elméleti kérdéseinek lehetséges megközelítéseit tárgyalja, azok tisztázását tűzi ki célul. Így elkülöníti az épületnév, az építménynév és létesítménynév terminusokat, ezeket a fogalmakat egyre tágabb kategóriaként értelmezte. A névcsoportok definíciója mindvégig a mikrotoponima fogalmának határai között marad; a dolgozat a létesítményneveket elválasztja a településnevektől. Határeseteknek leginkább a csoportos emberi építmények tekinthetők, amelyekben a lakóépületek száma magasabb (4-5 épületnél lehet egy ilyen határt megvonni), és a nem lakás céljából (hanem például gazdasági funkciókat) szolgáló építmények rovására túlsúlyba kerül. Ez a jelenség, az emberi létesítmények névtípusváltása, jól szemléltethető azzal a településtörténetből ismert változással, amikor a gazdasági funkcióval, kis személyzettel létrehozott major később sok lakost foglalkoztató pusztává, településsé válik. Ebben a fejezetben esik szó a létesítménynevek és más helynévfajta közös kapcsolódási pontjairól, valamint más névfajtaival (például az intézménynevekkel, tárgynevekkel) és a köznevekkel való érintkezéséről.

Az átfogó elemzések eddigi hiányából következik, hogy a témakörhöz kapcsolódó szakirodalmat még nem foglalta össze egyetlen munka sem. Éppen ezért a dolgozat részletesebben ismerteti a kérdéskörben megjelent magyar nyelvű és a fontosabb külföldi szakmunkákat, a létesítménynevek kutatásának történetét. A szakirodalom értékelését a helynévfajta 9 fő és 83 alsóbb szintű csoportjának vázolásával párhuzamosan végzi el. A létesítménynevek főbb kategóriái a következők: közlekedési, vízrajzi, gazdasági célú, szolgáltató, lakás céljából szolgáló létesítmények; közlekedési eszközök állomásai és

megállói; temetkezési helyek; határvonalak, mezsgyék, határpontok, határjelek; egyéb létesítmények (például: helyhez kötött tárgyak, védelmi létesítmények, táborok, romterületek). Ezeket funkcionális szempontok alapján különíti el, és mindazokat a típusokat figyelembe veszi, amelyeket a definíció ide utalhat, amelyek emberi alkotásoknak tekinthetőek. Ennél fogva a létesítménynevek tágabban értelmezett rendszere, állománya (az első fejezetben is vázolt érintkezési pontokat szem előtt tartva) a helynevek más csoportjaival is részleges átfedésbe kerül.

A központi elemző rész a névfajta vizsgált területre jellemző elemeinek többszintű nyelvi-névtani vizsgálatát adja – részben a HOFFMANN ISTVÁN által magyar viszonyokra átültetett helynévelemzési modellnek a (névtípus sajátosságai kívánta kisebb átalakításokkal történő) alkalmazásával, részben pedig a történeti helynév-tipológia módszerének jegyében művelődéstörténeti vonatkozású s a történeti adatok forrásokban való előfordulását szem előtt tartó névélettani szempontokat igénybe véve (főként KÁLNÁSI ÁRPÁD példája nyomán). A vizsgálat alapjául szolgáló adatok közül a történetiket (zömük a 18–20. századból származik) teljes egészében, a jelenkoriakat jórészt a szerző gyűjtötte össze. A történeti névadatok nagyobbik része kiadatlan (elsősorban levéltári) forrásokból származik. A helynévi adatokat az értekezés részét képező adattári kötet tartalmazza, amely a volt járás kilenc településének – szándéka szerint – teljes földrajzinév-anyagát felöleli. A munka 1111 objektumhoz kapcsolódó 2106 magyar névalakot elemezve feltárja a helynévfajta jellemző funkcionális-szemantikai típusait, az egyes neveket felépítő jellegzetes lexémacsoportokat és formánsokat; a nevek keletkezésének történeti síkján a létesítménynevek sajátos alakulási típusait mutatja be.

A rendszertani vizsgálat eredményeiből röviden a következő megállapítások emelhetők ki. Funkcionális szempontból a létesítménynevek névrészei között a hely fajtáját megjelölő elemek kiemelt jelentőségére lehet felhívni a figyelmet. Ez a jelenség a lexicológia oldaláról nézve abban jelentkezik, hogy a földrajzi köznévről (összetett földrajzi köznévről) is jelentékeny helyet foglal el a létesítményneveket alkotó szócsoportok között, ami a névkeletkezés szempontjából a jelentéshasadás jelentőségét emeli ki. Azok a két-részes nevek, amelyek nem összetett földrajzi köznévből keletkeztek, de fajtajelölő névrészt tartalmaznak, leginkább szintagmatikus szerkesztés útján jöttek létre. Szemantikailag ez egy sajátosságot és egy típust/fajtát jelölő névrész kapcsolatában nyilvánul meg. A megnevező névrészek szerepe a létesítménynevek között nem jelentős, egyes altípusokban viszont jellegzetesnek tekinthető. A megnevező és fajtajelölő névrész kapcsolata leginkább a vár- és majornevekben (*Csókakő vára*, *Szilvakút major*), a megnevező és sajátosságot kifejező névrészek összekapcsolódása a bánya- és megállónevekben (*József három*, *Fehérvárcsurgó alsó*) gyakoribb. A sajátosságokra utaló névrészek színes szemantikai tartalmat hordoznak, s a HOFFMANN-féle kategóriák alkalmazásával, finomításával kiemelhetők a névfajta sajátos jellemzői. A létesítménynevek körében gyakoribbnak az objektum működését, birtoklását, használatát, elhelyezkedését, irányát kifejezők bizonyulnak. A hely anyagát jelölő névrészek leginkább az anyagvételi helyek csoportjában fordulnak elő. A létesítmények funkciója igen gyakran a nevet alkotó összetett földrajzi köznévről előtagjában fejeződik ki. Az irány megadása a közlekedési létesítményeket jellemzi, azok közel háromnegyedében fordul elő. A névrész gyakorisága a névfajta adatainak magas számarányával függ össze, ami az utak, a közlekedés mindenkori

jelentőségének mutatója. A birtokost gyakran tulajdonnév (helynév, újabban intézménynév) is kifejezheti; ilyen szerepben a családnév a leggyakoribb. ‘Az objektumot bérlő’, illetve ‘az objektumot szolgálati használatra kapó’ funkcionális jegy nyelvileg is más-más eszközökkel fejeződik ki: az előbbi általában személynévvel, az utóbbi foglalkozás- és tisztségnévvel. A létesítmények természetéből fakad, hogy az elhelyezkedésükre utaló névrészekben nem az fejeződik ki, mi mellett található, hanem az, hogy milyen tájrész, térszínforma területén. Gyakori a lakott terület határához, a településhez való viszonyítás is. A létesítményekre jellemző sajátos szemantikai tartalom az objektummal dolgozó személyek valamilyen formában történő megnevezése. A denotátummal kapcsolatba nem hozható szerepek közül a konvencionális funkció érdemel említést. A gyűjtött anyag összetételénél, a gyűjtőterület jellegénél fogva az ilyen névrészek száma kevés, nagyvárosokban az intézményjellegű (főként vendéglátó-ipari) létesítmények nevében jellemzőbb. A terjedő modellhatások következtében azonban, főként a 20. századtól, jelenlétük a vidéki települések névrendszerében is jobban érzékelhető.

Lexikológiai érdekes hangsúlyozni a létesítménynevek között a földrajzi köznevek (összetett földrajzi köznevek) mellett – az előbbiekből következően is – a helynevek és a személynevek (különösen a családnévek) fontosságát. A földrajzi köznevek kisebb településeken a névanyag nagyobb hányadát építik fel önmagukban; míg a helynevek nagy száma a megnevezett objektumok elhelyezkedését vagy irányát megnevező szemantikai tartalmak gyakoriságával magyarázható. A névalkotó szerepű toldalékok közül a leginkább az elhelyezkedésre, irányra utaló névrészek elemét képező *-i* és a nagyon sokszínű jelentésárnyalatot megtestesítő *-s* képzőt lehet kiemelni.

A szemantikai, szerkezeti és keletkezéstörténeti analízis megállapításai egymásba fonódva szervezik az elemzést rendszerre. A névtípust csaknem teljesen belső keletkezésű elemek építik fel. A létesítménynevek aktuális formájának kialakításában – a statisztika alapján – a névkeletkezési folyamatoknak jóval nagyobb szerep jut, mint a változásoknak. Ez utóbbiak kisebb jelentősége a helynévtípus egyedeinek korával és élettartamával függhet össze. Az összes keletkezési típuson belül a jelentéshasadás révén alakultak 34%-os részesedése már igen számottevőnek mondható. A jelentéshasadás kedveltsége – mint köznévi átvitele (tulajdonnévvé válása útján) az általa jelölt helyre, objektumra – a létesítmények változatosságával, a létesítményeket jelölő fajtajelölő névrészek, elemek csoportjának gazdag rendszerével is összefüggésben áll. A tulajdonnévvé váló földrajzi köznevek a létesítménynevek tekintetében speciális hely- és objektumfajtákat fejeznek ki, az általános megnevezés felől a sajátosság megadása felé közeledve. A szintagmatikus szerkesztés kategóriáján belül a minőség- és birtokos jelzős névszerkezetek a leggyakoribbak. Utóbbiak és azon belül a possessivusi birtokviszony élénksége a funkcionális modell rétegződésében a birtoklásra, használatra utaló szemantikai tartalmaknak a kiemeltségével áll kapcsolatban. A legjelentősebbnek tartható jelentéshasadás és a szintagmatikus szerkesztés mellett a jelentésbeli névalkotás típusai között kell felhívni a figyelmet a szinekdochével keletkezett létesítménynevek kicsi, de érdekes csoportjára. Legtöbbjük a metonímiához közel álló rész–egész viszonyt az azt a típusát képviseli, amelyben a csoportos létesítmény összességét egyetlen eleme fejezi ki: egyes szám áll a többes szám helyett (*Hunhalom*).

A helynevek elemzésével tárgyaló központi fejezet harmadik egysége a létesítménynevek történeti rétegeivel foglalkozik, azzal, hogy miként befolyásolták a történeti, település- és művelődéstörténeti, gazdasági, politikai tényezők a létesítménynev-adást. Ezek azok a tényezők, amelyek a nevek korszakolásában – mivel a keletkezési időt általában nem ismerjük, az analógiás újratermelődés és a szerkezeti változások pedig ugyanazon név megjelenésének időbeli határait kiterjeszthetik – fogódzót jelenthetnek. A vizsgált nevek zöme az utóbbi háromszáz esztendőben született, kisebb hányaduk korábbi századokra megy vissza. Ez meghatározza korszakokba sorolhatóságukat is. Az értekezés három időszakra bontja a névanyagot: a 19. század közepe előtti kor, a 19. század közepe és a 20. század dereka közé eső időszak, valamint a 20. század közepét követő korszak. Az egyes időszakokban a létesítménynevek különböző altípusait a változó gazdasági, történeti és egyéb tényezők következtében más-más jegyek jellemzik.

A dolgozat különálló utolsó két fejezetéből az első megemlíti s néhány térképpel kísért példával szemlélteti is a névföldrajzi vizsgálatok lehetőségének sokrétűségét a helynévtípus körében. Az utolsó fejezet pedig az anyag dialektológiai hasznosíthatóságáról szól, példát nyújtva arra, hogy a helynevek – részben korlátozottan – alkalmasak az adott terület nyelvjárási jelenségeinek bemutatására. A vizsgált anyagban a Balatonvidéki és az észak-dunántúli nyelvjárástípus jegyei keverednek. Egyes jellegzetességek jobban tartják magukat a helynevekben.

SZOPOS ANDRÁS: CSÍKSZENTIMRE NÉVTANI MONOGRÁFIÁJA (1602–2000)

Budapest, 2003. 214 lap

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Fülöp László, Hegedűs Attila

Védés: 2004. június 11.

Megjelenés: Szopos András: Csíkszentimre helynevei 1602–2000. Magyar Névtani Dolgozatok 193. Nyíregyháza, 2004. 39 l. – Szopos András: Csíkszentimre személynevei 1602–2000. Magyar Névtani Dolgozatok 199. Nyíregyháza, 2004. 114 l.

Dolgozatomban Csíkszentimre névanyagának szinkrón és diakrón vizsgálatát végeztem el. A diakrón vizsgálat segítségével a történeti névanyagot vizsgáltam, hogy képet alkothassak a település névadási szokásairól, a keresztnévek divatjáról, a faluban ősi családoknak mondható famíliákról, a bel-, illetve külterületi nevek folyamatosságáról, jellegéről.

A családnevek tekintetében megállapítható, hogy a nevek döntő többsége magyar, csupán a 19. századtól kezdődően találunk több román eredetű nevet, amikor a román családnevek száma elérte 10–15-öt; ezek napjainkra azonban ismét visszaszorultak, a lakosság 99,9%-a magyar, és neveik is magyarok. A rendszerezés szempontjából a családnevek besorolása nem könnyű feladat, mint ahogy ezt bizonyítják az eddigi családnévmegfejtések körül kialakult viták is. Néhány családnévet jómagam sem tudtam megfejtetni, ezek pontosabb besorolása további kutatást igényel. Az apa-